

LA TOPONÍMIA D'AMPOSTA SEGONS UNS CAPBREUS DELS SEGLES XIV AL XVIII

Ventura Castellvell

Fa temps que pretenia saber quina havia estat la vitalitat dels topònims que s'indiquen a la donació de la Ràpita del Cascall al monestir de Sant Cugat del Vallès l'any 1097. La convocatòria d'aquests Col·loquis d'Onomàstica ha estat una bona ocasió per fer-ho. Els topònims als quals em refereixo són: *Algedira de Tortosa, Ràbita, Baff, Benialem, Benialcale, Pinos, Benidurames, Mellilla, Benimantell, Benimorem, Benicratuli, Benibaça, Benialeil, Benimorzoch, Benimarvan, Barbeyra, Beniabdulbar, Benialima, Peçol, Beniciba, Benimuncella, Benifogia, Caumaru, Marmorta, Cascall, Codair, Beniachip, Benijolima, Sintillis, Aquaviva, aqua Vallichonae i Montesuyam*¹. La toponímia actual i la documentació medieval només ens informen de l'Algedira de Tortosa, la Ràpita, Benialima (la Punta de Benifallim o Benifallima), el Mas de Marmorta, el Cascall, el riu d'Uldecona (l'actual la Sénia) i Montsià. Hi ha algun indicatiu sobre el lloc d'Aiguaviva, s'han fet localitzacions errònies de Codair i Caumaru i es coneixen homònims o parònims de Melilla, Benimantell (a la Vall d'Albaida), Benimarzoc (a Menorca i a la Vall de Gallinera), Beniabdulbar (Mallorca), Benifallim (a l'Alcoià), Peçol (Vimpeçol a Tortosa i Pessols a Rasquera i Móra), Beniachep (a Mallorca), Marmorta (al Garraf i al Lluçanès) i Centelles (a Osona)².

---

1. Les grafies d'aquests topònims varien segons el document o la publicació. Vegeu M. Risco, M. Beguer i el programa d'activitats sobre els 900 anys del nom la Ràpita organitzat per l'Ajuntament de la Ràpita i el Centre d'Estudis Rapitencs.

2. La Punta de Benifallim sembla que és l'actual Punta del terme d'Alcanar; vegeu J. Pitarch p. 20. Sobre Codair també J. Pitarch p. 20. Sobre Caumaru, l'Onomasticon Cataloniae vol. V, 386 de J. Coromines. Sobre els diferents homònims i parònims d'origen àrab o berber, vegeu Barceló i Kirchner pp. 63-66. Els Pessols de Rasquera i Móra d'Ebre són topònims encara vius i Marmorta és una petita població emmurallada a tocar del mar prop de Montpeller.

He consultat per fer aquesta investigació els capbreus reials del terme general de Tortosa dels segles XIV al XVIII (anys 1373, 1448-1527, 1487, 1601-1640 i 1699) que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a la secció de Batllia General del Reial Patrimoni. De tots ells només utilitzo la informació toponímica que s'indica com a pròpia del terme d'Amposta, d'un abast més ampli que no pas el de l'actual terme municipal. La resta, sobretot la de Benifallet, del Baix Ebre, forma part d'un estudi molt més ampli.

Els capbreus són els inventaris on es relacionaven les rendes i els drets de les propietats, cases o terres que, individualment o col·lectiva, els vassalls devien al seu senyor. Es presenten en forma de confessió, on el declarant indica la propietat, alguna de les característiques del lloc, els límits i el que ha de pagar. La quantitat d'informació onomàstica pot variar segons el capbreu: poca, quan falten els límits, o rica, quan indica antics propietaris del lloc declarat.

La consulta dels capbreus es va fer amb l'esperança de trobar alguna dada sobre els topònims actualment desapareguts, totalment o parcialment. Però no ha estat possible. Les cartes de població de la zona i els capbreus consultats no contenen cap dels noms començats per *Beni*, amb l'excepció de Benifallim, que són els de més clara filiació araboberber per als conquistadors i repobladors de l'època. Aquests van ser sens dubte els primers que van desaparèixer. Amb la conquesta cristiana hi va haver una dura substitució humana i toponímica. Tots els signes que delataven clarament l'antiga presència àrab van desaparèixer. Només van restar aquells que per als nous propietaris no portaven cap marca identificadora del passat cultural immediat o aquells que la força de l'ús impedia esborrar (la Ràpita, Montsià, Ulldecona), els d'origen romànic (Marmorta, Cascall) i els que van passar a funcionar com a antropònims, com Centelles i Aiguaviva³, portats pels nous propietaris dels masos d'aquests noms.

En els capbreus constatem que les antigues alqueries van passar a tenir un nou nom vinculat al nou propietari, sense poder precisar quin d'ells correspon als antics noms de la donació del 1097: Mas de n'Aguiló, Mas de n'Eimeric, Mas de na Ferrera, Mas d'en Feriça, Mas de la Vella, d'en Pellicer o d'en Carrasca, Mas d'en Bedós, Mas d'en Prats, Mas d'en Forcadell, Mas d'en Guàrdia, Masia d'en Loqui, Mas d'en Pedrolo, Mas d'en Dauder, Mas d'en Balaguer, Mas de n'Íxer o de l'Antic i Mas d'en Reverter. És possible que alguns d'aquests noms

---

3. Raimundo de Sentillis i Petri de Aquaviva, documentats els anys 1184 i 1187 al Diplomatari de la catedral de Tortosa, pp. 456 i 515.

corresponguin a un mateix mas que amb el pas dels anys ha canviat de nom.

Els topònims d'origen antroponímic no van centrar-se només en el nom general del mas, sinó que també es van estendre a altres llocs de la propietat, dels seus límits, d'altres finques separades de la nuclear o d'heretats petites: Canal d'en Cerdà, Hort d'en Gralet, Canal d'en Calderó, Basseta de na Figuera, Coma de na Bertomeua, Figueral d'en Boix, Bosc i Bassa de na Bedossa o d'en Bedós o d'en Bedosset, partida de la Colla o Portell de na Pineda o Portell d'en Bedós, Camp de na Blanca, Tores de na Llorença, Barranc d'en Bargalló, Barranc d'en Prats, Barranc i Coves d'en Rossico i, posteriorment, de la Martinenca, Cova de na Lloba o de la Lloba, Coll de na Rainera, Caseta de na Fustera, Barranc o Cova d'en Teixidor, Illa de Pedrolo o d'en Mal, Pla d'en Pellicer, Racó de n'Antonet, Cova de n'Àgueda, Cova o Coveta d'en Borràs, Illa dels Múrries o Illa dels Comís. En algun cas es pot dubtar del l'origen antroponímic: la Canal d'en Calderó podria referir-se a un "calderó", sinònim de "toll", i el barranc d'en Bargalló al "bargalló", que l'ús popular han personalitzat.

Aquests exemples són fruit de la lògica relació que des de fora es fa dels genèrics orogràfics lligats a una finca. Batejar-los amb el mateix nom del propietari del moment era una de les opcions. La total, o gairebé total, desaparició de l'antiga comunitat araboparlant coneixedora de l'antic nom del lloc no deixava cap altra possibilitat. És en aquests accidents geogràfics on més fàcilment hagués pogut restar part de la toponímia d'origen àrab o preàrab si s'hagués mantingut una comunitat araboparlant, perquè en aquests casos de microtoponímia el nom del propietari no era necessàriament identificador de la propietat.

Són pocs els llocs batejats directament amb un nom femení: Camp de na Blanca, Cova de n'Àgueda i Mas de la Vella. En canvi destaquen més les feminitzacions de noms masculins d'antics propietaris, pares o marits de les propietàries: Bassa de na Bedossa, la Colla, Portell de na Pineda, Coll de na Rainera, caseta de na Fustera, la Coma de na Bertomeua, Cova de na o la Lloba, Barranc de la Martinenca, Mas de na Ferrera.

Hi ha, a més, la masculinització de Solsona en el cas de Solsó. Es tracta d'un topònim traslladat, com ho podrien ser el del Mas d'en Balaguer i Alcover. La toponímia medieval fa esment d'aquests nous habitants del terme que a partir del 1280 van acceptar les terres que els funcionaris reials havien facilitat (Font Rius, p. 784). El Camí dels Pobladors, la Coma Franca o el Francàs, en són exemples. Però la toponímia dels capbreus també ens recorda les limitacions, les obligacions i les dependències senyoriales. Les terres reservades al senyor feudal,

a la Devesa, l'Hort de l'Hospital, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, el Pou del Veguer o la partida de l'Onzè, nom originat per l'obligació imposada el 1541 de pagar una onzena part dels fruits per cobrir les despeses de la construcció de les muralles d'Amposta. La defensa i la vigilància del territori ha estat una constant al llarg de la història. El riu, com a important via de comunicació, i la proximitat a la costa, van fer necessària la creació de defenses que la toponímia del capbreu certifica: el Castell d'Amposta, Carlet, la Talaiola, la Torreta, la Torre de la Carrova, la Torre de les Salines i la Torre d'en Mateu Reverter. No és aquest el cas del Castellar i el Vilar, noms utilitzats popularment per indicar l'existència de restes de construccions antigues. Són retalls del passat que configuren una història on els topònims tenen el seu pes. Com també ho són la partida de les Forques, segurament referides a les forques del plet entre Amposta i Tortosa de l'any 1309, o la Pedrafita, que era un dels límits de l'antic lloc de l'Ametller, o el Cap de Tortosa, nom de l'extrem marítim de l'extens terme de Tortosa.

Els genèrics han estat sovint creadors de topònims i aquests, a la vegada, han generat antropònims. Aquest pot ser el cas del Mas d'en Prats, relacionat amb els prats de la vila o prats comuns, o el nom de la partida de la Colla, feminització de Coll, nom d'un propietari veí de la Colla documentat en el capbreu de 1448. Són hipòtesis que s'haurien de confirmar amb citacions més antigues dels noms Prats i Coll en aquests llocs. Cal remarcar la sinonímia que hi ha entre "coll" i "portell", genèric que forma part dels altres dos noms amb què es documenta aquesta partida: Portell de na Pineda i Portell d'en Bedós. Sorpren l'ús dels termes coll i portell en un context pla o gairebé pla. Potser van néixer a partir d'un petit desnivell i que per tractar-se de terra plana ja era prou considerable.

Els camins més citats són els que sortint d'Amposta i separats pel Montsià anaven cap a la Ràpita o cap a Ulldecona. També el dels Pescadors, el del Bestiar, el Lligallo, la Carraria Mitjana, la Carretera i el del Carretal, nom que indica la presència de carros, potser per al transport de la sal. És evident l'abundància d'aigua. Hi ha canals (la Canal, la Canal d'en Cerdà i la d'en Calderó), agulles (les Agulles), rius, (el Riu Sec, el Riu Vell), riuets, recs (el Rec Vell) basses (les Basses Primes, la Bassa d'en Bedós) i estanys (el de l'Algadir). No hi podien faltar els ponts i les passeres de fusta: el Pont, els Pontarrons i la Taulada, si interpretem que el pas estava fet amb taulons. Per passar l'Ebre hi havia la Barca del pas d'Amposta i la Carrova si tenint en compte que el significat d'aquest mot, segons Coromines, era "barca de pas". Els capbreus citen indirectament dos ports: el Grau (la partida dita Davall lo Grau) i el de Sant Joan (la Torre de Port de Sant Joan), i encara el Toc, si interpretem que el terme Toc feia referència a un embarcador només per a llaguts o mulettes. Entre els noms descriptius de l'orografia o de característiques singulars del

terreny que resten fossilitzats entre els topònims hi ha: els Arenals, les Agulles, les Comes (la Coma Blanca, la Coma Franca, la Coma dels Sarraïns...) la Cova, l'illa, el Pla de la Llosa, les Marrades, la Punta, la Punta Grossa, les Queroles, la Roca Foradada, les tores (la Tora de Canons, la Tora Mitjana, les Tores de na Llorença), el Tossal Gros, el barranc del Tapar i la Vall-llòbrega. A part del terme "tora", propi del delta de l'Ebre, cap d'ells representa una novetat si els comparem amb els topònims d'altres àrees geogràfiques i històriques. Potser cal remarcar "agulla", sinònim de canal i que perviu a les Agulles, com a record d'un ús generalitzat del terme, avui en desús. I el terme "coma", que ja en el segle XIV havia perdut el seu significat primitiu, per passar a tenir el de tros de terra: *una coma o troç de terra*, podem llegir en el 1373. Aquest pas del genèric al concret, del col·lectiu al singular, ha permès mantenir una parcel·la de la llengua del passat en la toponímia d'avui. Altres topònims pretèrits ens acosten a formes antigues no usuals en el parlar actual, com en el cas del Puig de l'Aglan, amb el manteniment de la *-n* etimològica.

I en aquest context de comes i arenals, una petita part del món vegetal i animal, dirigit per l'home o en estat natural, ha estat destacada pels pobladors del passat: els Horts, l'Ametller, els Arços, la Cova del Roure, el Bosc, les Canyissades, el Figueral d'en Boix, el Puig de la Glan, la partida de les Olives, el Xop, el Bordar i el Tabollar. La intensa activitat ramadera que des de sempre ha destacat a les comarques del sud català, del nord valencià i del veí Aragó, queden reflectides a la toponímia d'aquests capbreus: el carrer i el camí del Bestiar, el Lligallo, Caberroles, Campdàsens, transformat en Capdàsens, l'abeurador de la Bardolla, el morral de Cony de Vaques i potser Bellestar, si és que ve de "bell estall". Fora de la ramaderia tradicional hi ha els Conillars i de dubtosa classificació és el topònim Cova de la Lloba documentat també Cova de na Lloba, potser feminització del masculí Llop.

La presència d'activitats i edificis singulars completa un quadre que dibuixa una part de la vida econòmica de l'època del terme d'Amposta. Fora de la vila: l'Era del comú, el Forn (potser de terrissa), el Molí d'Amposta, el Molí devers la Carrova, el Molinàs, les Salines i la Torre de les Salines. I en el nucli urbà la toponímia està representada pels edificis que acullen les activitats comercials que depenen de les autoritats d'Amposta. La carnisseria, o carnisseries, situades l'any 1601 al carrer Major davant de l'església; el faidor o molí d'oli, que en el capbreu de 1487 es remarca que fou *derrocat en la guerra*; i el forn, situat en el carrer vulgarment dit carrer del Forn, prop del fossar o cementiri de l'església. Per indicar els límits d'aquests edificis es fa esment d'alguns topònims ampostins. Així tenim la Plaça o placeta *damunt los albes*, limitant amb el riu; el carrer dels Àlbers que cofronta amb la paret del molí d'oli; el carrer Major o

carrer de l'Església; el carrer que va al Castell, el carrer dels Bestiar i el carrer del Forn. També s'esmenta una casa situada al Cap de la Vila i un tros de terra o corral que limita amb “les parets de la vila”.

Els capbreus contenen una rica onomàstica. En aquest cas amb l'excusa de cercar la vitalitat dels topònims de la Ràpita més enllà del segle XII, hem pogut passejar per la toponímia d'Amposta dels segles XIV al XVIII. Malgrat l'escombrada de topònims d'origen araboberber, en els capbreus encara n'hi ha. Si n'exceptuem la Ràpita, cap d'ells és present a la relació de la donació a Sant Cugat del Vallès: els estanys de l'Alfac i de l'Algadir, i Carlet, i potser Alcover. La Coma dels Sarraïns no és d'origen àrab, és un topònim de creació catalana que identifica un lloc amb els sarraïns. “Alfac” i “algadir” potser havien funcionat només com a genèrics fins que la desaparició del seu significat primitiu va permetre la seva fossilització com a nom propi. Això justificaria la seva absència entre els topònims més antics.

Ofereixo una relació alfabètica de cada topònim amb breus referències tretes dels capbreus. Indico en cursiva, dintre de cada entrada, i només la pròpia de cada cas, la grafia dels topònims tal com surt en els documents quan difereix de la grafia moderna, i entre parèntesis l'any. En alguns pocs casos hi ha informació sobre l'etimologia o la seva localització. No era la intenció d'aquest treball indicar ni l'etimologia ni el lloc precís de cada nom. Altres més bons coneixedors del territori ho podran fer.

RELACIÓ DE TOPÒNIMS

Agulles. Partida de les Agulles, limita amb l'estany de l'Algadir (1487). Una “agulla” és una forma antiga que definia un canal de navegació o de regadiu.

Alcover. Partida d'Alcover, devers la Ràpita (1373); el camí del Bestiar o de la serra d'Alcover; heretat dita Alcover a la partida del Pla d'en Pellicer, limita amb la muntanya d'Alcover (1616). Topònim documentat l'any 1235 (Beguir, p. 34).

Alfac o Alfacs. Estany de l'*Alfach*; partida dels *Alfachs* (1487); partida i estany de l'*Alfach* (1614); la Torre del Port de Sant Joan dels *Alfachs* (1699).

Algadir. Estany de l'*Alguadir* (1448); estany de l'Algadir (1487).

Ametller. Un *fahedor* en el territori de l'*Amenler* que limita amb la bassa de la *Menler*; barranc de l'*Amenler*; propietats de la *Menler* (1373); barranc de

l'Ametler (1448); barranc de l'*Almeller* (1487). El lloc d'Ametller o Font de l'Ametlla, va rebre carta de població el 1227 (Font Rius, p. 786, que escriu *el Almeller i los Almelés*).

Amposta. Escrit *Amposta* en els capbreus que estan en català i *Emposte* en les declaracions escrites en llatí del capbreu de 1448 a 1527.

Antic. Partida del Mas de n'Íxer o de l'*Antich* (1616); muntanya de n'*Antich* (1699).

Arços. Partida dels Arços, limita amb el riu Ebre (1448); partida dels *Arsos* (1487).

Arenals. Partida dels Arenals, limita amb el riu (1448, 1487 i 1624).

Barca del pas. La *barcha del pas* del lloc d'Amposta (1487).

Bardolla. Sort de terra a la Bardolla que limita amb l'abeurador de la Bardolla i amb el camí de la Ràpita (1373).

Bargalló. La partida del barranc d'en Bargalló, limita amb terra de la Ràpita (1487); una heretat al barranc d'en Bargalló, (1616).

Barranc d'en Prats. Barranc d'en Prats, prop de la Ràpita (1487 i 1616).

Barranc o Cova d'en Teixidor. Barranc o cova d'en *Texidor* (1612). Potser és el torrent que s'esmenta a l'establiment dels Freginals de l'any 1274: *lo torrent que és entre na Teixidora e en Pere Narbonés* (Font Rius, doc. 323).

Basses Primes. La partida de les Agulles limita amb les Basses Primes i l'estany de l'Algadir (1487). Aquí "primes" pot tenir el significat d'escasses, amb poca aigua.

Basseta de na Figuera. Basseta de na Figuera (1448).

Bedós / Bedossa / Bedosset. Bassa d'en *Bedocet*; mas d'en *Bedoç* (1448); mas de n'Arnau *Bedoç*; el maset d'en Bedós (1487); la partida del Portell d'en Bedós limita amb la bassa de na Bedossa (1616); bosc o basses de na Bedossa; bosc de na Bedossa; bosc de la bassa de na *Bedosa* (1624); bassa d'en Bedós (1628).

Bellestar. Mas a la partida dita Bellestar (1373).

Bestiar. Camí o carrer dels Bestiars. Cases d'Amposta que limiten amb el carrer dels Bestiars; camí del Bestiar o camí dels Bestiars (1448, 1487 i 1616).

Bordar. Tros de terra dit el Bordar (1373).

Bosc, camí del. El camí del *Bosch* a la partida de Montsianell (1373 i 487)

Bosc, partida del. L'Illa dels Múrries està dins de la partida del *Bosch* (1699). Partida situada davant de l'Illa de Gràcia, nom que potser és una alteració de Gassia.

Cabreroles. Cabreroles, indicat com a límit de la partida de Montsià (1601).

Calderó. Partida d'en Calderó (1373); partida de la Canal d'en Calderó (1448).

Camí Real. El Camí Real (1487).

Camí Vell. El Camí Vell (1487).

Camp de na Blanca. El Camp de na Blanca, en el Mas d'en Forcadell (1487).

Campet. Heretat dels Arenals dita el Campet, de terra entre dolça i salada (1624).

Campos. Partida de Campos, limita amb les salines (1487).

Canal. Lloc nomenat la Canal, que limita amb l'Ebre (1373).

Canal d'en Cerdà. Una sort a la riba davall Amposta a la canal d'en Cerdà (1373).

Canyissades. Partida de les *Canyxades* (1487)

Capada. Tros de terra dita la Capada davall el camí de la Ràpita (1373).

Campdàsens. Mas de Campdàsens; tros de terra en el mas dels *Capdàsens* a la partida dels *Capdàsens* (1487); partida de *Capdàsens* o pla d'en Pellicer (1616).

Candela, la. Torre de la Candela (1373); masia amb torre, cases i terres en el terme d'Amposta dita la Candela (1448).

Cap de Tortosa. Unes salines amb bassa, sèquies i torre al Cap de Tortosa (1487).

Carlet. Partida de Carlet (1373 i 1487); partida del Portell de na Pineda o de Carlet (1616).

Carrera Mitjana. La *Carraria migana* (1373).

Carretal. Camí del Carretal (1487).

Carretera. Camí de la Carretera (1616); camí de la *Carratera* d'Amposta (1616 i 1699)

Carrova, la. Tros de terra a la partida *devés la Carrova*; partida de *la Carrova al Molinaç*; partida de la serra de la Carrova; terme de la Carrova (1373); la torre de la Carrova amb un molinar en el lloc dit Coma Franca (1448); una sort a la partida del Molí devers la Carrova (1601); illa nada en el riu d'Ebre, afronta amb heretat de la Carrova (1628). Documentat el 1149 com a *Fonte de Alcarrova* (Font Rius, doc. 251).

Cascall. Partida dita *lo Cascall* entre Amposta i la Ràpita; partida del Cascall a la Ràpita (1448); la partida del *Casqual* limita amb el mas de Marmorta i la serra de Montsià (1487). Topònim documentat des del 1097, *Villa de Cascall* (Risco, 104 i 282).

Caseta de na Fustera. Partida de la Caseta de na Fustera, limita amb el riu (1601).

Casetes. Partida de les Casetes, limita amb les faldes de Montsià (1616).

Castellar. Una sort al Castellar (1373); partida del Castellar (1448).

Coll de na Rainera. Partida de Montsià que limita amb el Coll de na *Raynera* (1601). Domingo *Rayner* tenia el 1373 un mas a la partida d'Alcover.

Colla. La partida de la Colla limita amb el riu Ebre, terra dels Pobladors i el camí dels Pobladors (1373); una sort de la Colla limita amb terra de Pere Coll (1448); partida de la Colla o Portell de na Pineda o Portell d'en Bedós (1616); partida de la Colla, limita amb el bosc de la Bassa de na Bedossa (1624); partida de la Colla, *la major part de aquella es estada novament redigida a cultura*